

КОНСТИТУЦИОННОЕ И МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО

УДК 342.7

СОМАТИЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Руслан ХАЖИНСЬКИЙ,

аспірант кафедри теорії держави і права

Національного університету «Одеська юридична академія»

SUMMARY

In the article performed the analysis of the provisions of the Constitution for the state of fixation of somatic human rights. The author pays attention to universality of constitutional rights and freedoms of man and citizen enshrined in the basic Law and provides their interpretation in the aspect of somatic human rights. Formulated some problems of constitutional provision of somatic human rights.

Key words: somatic rights, constitution, human rights.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано положення Конституції України на предмет закріплення соматичних прав людини. Автор звертає увагу на універсальність конституційних прав і свобод людини та громадянина, що закріплені в Основному Законі, здійснює їх тлумачення в аспекті соматичних прав людини. Сформульовано деякі проблеми конституційного закріплення соматичних прав людини.

Ключові слова: соматичні права, конституція, права людини.

Постановка проблеми. У XXI ст., завдяки прогресивному розвитку медичних і біологічних знань, з'являється нова група прав людини, які отримали назву «біологічні». Біологічні, або соматичні (від грец. soma – тіло) права стають дедалі частіше об'єктом вивчення юристів, які працюють у галузі міжнародного та конституційного права. Загалом можна констатувати, що соматичні права є особливою категорією. Дослідники навіть виокремлюють їх в окреме – четверте – покоління прав людини [10].

Актуальність теми. Імплементація соматичних прав людини в правову систему України знаходиться на початковому етапі, здебільшого має превентивний характер, практично представлена нормами-заборами (стосовно права на репродуктивне клонування й евтаназію). Щодо інших соматичних прав, то варто відзначити або відсутність нормативного закріплення (зокрема терапевтичне клонування), або низький рівень ефективності законодавчої регламентації (щодо репродуктивних прав, трансплантації тощо), що потребує вдосконалення.

Зважаючи на те, що життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, згідно зі ст. 3 Конституції України, убачається актуальним розглянути питання щодо ролі та місця соматичних прав людини в конституційному праві України.

Теоретичні, конституційно-правові й галузеві проблеми соматичних прав людини розглядалась у працях А.А. Абашидзе, Н.А. Ардашової, С.І. Глушкової, Д.А. Гудими, А.В. Дерипаски, Ю.А. Дмитрієва, В.В. Завальнюка, О.С. Капінус, А.І. Ковлера, К.В. Ксьондзик, М.О. Лаврика, Н.А. Маргацької, Н.Б. Мушак, А.Е. Нікітіної, Т.В. Нікішиної, І.Я. Сенюти, О.Г. Сланова, О.Е. Старовойтової, С.Г. Стеценка, Т.І. Тарахонич, А.О. Фальковського, А.М. Цалієва, О.Р. Шишки та ін.

У сучасній зарубіжній юридичній науці ця тема представлена більш широко й ґрунтовно в роботах А. Бенхема, Д. Берга, Р. Бонні, Д. Вергеса, Р. Вольфсласта, Т. Гутмана, Р. Дворкіна, П. Кеніґа, Р. Клауса, Р. Коен-Алмагора, А. Ланга, Р. Меркеля.

Метою статті є аналіз положень Конституції України на предмет стану закріплення соматичних прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під «соматичними правами людини» деякі вчені розуміють визнану суспільством і державою можливість певної поведінки, яка виражається в повноваженнях людини розпоряджатися своїм тілом [4, с. 70]. Однак єдиного доктринального чи нормативного визначення, які саме права належать до соматичних, не існує.

Основоположником теорії соматичних прав людини є професор В.І. Крусс, котрий визначає соматичні права людини як правові прагнення особистості, що ґрунтуються на фундаментальній світоглядній упевненості в «праві» людини самостійно розпоряджатися своїм тілом: здійснювати його «модернізацію», «реставрацію», навіть «фундаментальну реконструкцію», змінювати функціональні можливості організму й розширювати їх техніко-агрегатними або медикаментозними засобами. В.І. Крусс зараховує до соматичних право на смерть, зміну статі, гомосексуальні контакти, трансплантацію органів, уживання наркотиків або психотропних засобів, право на штучну репродукцію, стерилізацію, аборт і (вже в зримій перспективі) на клонування, а потім і на віртуальне моделювання, у сенсі повноправного відтворення (дублювання) себе в неметричній формі об'єктивного існування [7, с. 48].

Інший російський учений, М.А. Лаврик, розробив класифікацію соматичних прав, до яких зараховував такі:

1. Право на смерть.

2. Права людини щодо її органів і тканин.

3. Сексуальні права людини (можливість шукати, одержувати й передавати інформацію, що стосується сексуальності, сексуальна освіта, вибір партнера, можливість вирішувати, бути людині сексуально активним чи ні, самостійно вирішувати питання про добровільні сексуальні контакти, вступ у шлюб; питання про легалізацію проституції; оборот порнографічної продукції та правове регулювання становища сексуальних меншин).

4. Репродуктивні права людини (позитивного характеру – штучне запліднення, та негативного характеру – аборт, стерилізація, контрацепція).

5. Право на зміну статі.

6. Право на клонування як усього організму, так і окремих органів.

7. Право на вживання наркотиків і психотропних речовин [8, с. 138].

Також соматичні права визначаються деякими дослідниками через поняття «свобода самовизначення під час вирішення питання, пов'язаного з реалізацією права на смерть, життя, зміну статі, одностатевий шлюб, трансплантацію органів і тканин, штучне репродукування, стерилізацію, аборт, проституцію, уживання наркотичних і психотропних засобів, клонування, евтаназію, страту тощо» [11, с. 59].

Нескладно помітити, що загалом переліки прав, які захищують до соматичних, у різних учених дуже схожі, однак містять певні відмінності. Також видно, що відносини, які відбуваються в процесі реалізації цих прав, мають певну специфіку.

Визнання, дотримання й захист прав і свобод людини та громадянина є обов'язком держави. Реалізуючи зазначений обов'язок, держава встановлює таку систему врегульованості суспільних відносин, за якої права людини є гарантованими, відбувається їх безпосереднє здійснення, утілення в життя, наявна можливість реалізації прав людини та ефективного їх захисту від порушень (у тому числі й з боку публічної влади).

Сучасний етап розвитку суспільних відносин ставить перед державно-правовим осмисленням усе нові завдання, серед яких, зокрема, проблема гарантування й реалізації прав людини в питаннях розпорядження своїм тілом. Проблема людської тілесності давно стала однією з основних у філософії та соціально-гуманітарних науках. Для західної думки загалом характерний розгляд людини у світлі дихотомії тіла й душі. Сучасні дослідження, убираючи в себе безліч підходів до питання про тіло людини, сходяться на тому, що, хоча саме по собі тіло не становить сутності особистості, без нього її існування та розвиток об'єктивно неможливі, тілесність зумовлює багато сторін людського життя.

У науці конституційного права багато питань, що виникають у зв'язку з реалізацією прав людини щодо її тіла (тобто з позицій соматичного підходу), виносяться в розряд конституційно-правових проблем і пов'язуються з реалізацією основних (конституційних) прав людини – права на життя, гідність, особисту недоторканність, таємницю приватного життя, права на охорону здоров'я та медичну допомогу, права на сприятливе навколишнє середовище тощо.

Так, кожен має право домагатися будь-яких не заборонених законом можливостей зміцнення, поправки свого здоров'я, у тому числі за допомогою медичних фахівців на платній основі. Однак окремі науковці наголошують на тому, що конституційні медичні послуги повинні мати суто лікувальну (оздоровчу) спрямованість; їх результат (ефект) має виражатися в користі для здоров'я людини (профілактика, зміцнення, відновлення). Послугу з естетичної корекції форми носа, губ, грудей або інших органів і частин тіла не можна трактувати як медичну, якщо тільки мова не йде про усунення явної потворності в контексті профілактики й (або) лікування психічних захворювань, що достовірно розвинулися або можуть виникнути на ґрунті «гострої незадоволеності» пацієнта своєю зовнішністю [6, с. 47]. Виходячи з наведеного твердження, права на зміну зовнішності, статі можуть розглядатися в контексті реалізації конституційного права на вільний розвиток своєї особистості.

Правам людини та громадянина присвячено розділ 2 Конституції України. Так, ст. 21 передбачено, що всі люди є

вільні й рівні у своїй гідності та правах, і встановлено принцип невідчужуваності й непорушності прав людини [1].

Ст. 28 пов'язана з принципом, який покладено в основу соматичних прав людини, а саме: кожна людина має право на свій розсуд розпоряджатися своїм тілом, якщо це не зачіпає права інших людей і не заборонено чинним законодавством. На людях завжди досліджували нові медичні препарати, робили новітні медичні операції, які потім називали проривом у світовій медицині, але, безперечно, до цього є певний відсоток утрачених життів людей. Так, у зв'язку з бурхливим прогресом сучасної генетики варто зазначити, що вимога захисту цілісності людини поширюється й на її генетичні структури: впливати на них можна, по-перше, лише в ім'я її власного блага, по-друге, з її добровільної та усвідомленої згоди. Приблизно те саме стосується й сучасних можливостей впливу на мозок і психіку людини. Перспектива отримання навіть найбільш привабливих наукових результатів не дає підстав для того, щоб заради них проводилися експерименти на людині без її згоди [1].

Широкому трактуванню в аспекті встановлення та регулювання соматичних прав людини підлягає ст. 23 Конституції України, яка передбачає вже згадуване право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей. Отже, право на вибір сексуальної орієнтації, право на зміну статі, право на евтаназію, право на донорство, на зміну зовнішності, зайняття проституцією, репродуктивне клонування та клонування особистості можна вважати розвитком своєї особистості, звичайно ж, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей [1].

У контексті вказаного обмеження реалізації права на вільний розвиток своєї особистості варто зазначити, що окремі соматичні права викликають неабиякий суспільний резонанс, а подекуди й обурення громадськості під час обговорення питань щодо нормативного закріплення соматичних прав, не кажучи вже про їх закріплення на конституційному рівні.

Показовою з цього питання є ситуація з унесенням антидискримінаційних поправок до Кодексу законів про працю України, прийняття яких було вимогою щодо безвізового режиму з Євросоюзом. Доцільно вказати, що ст. 24 Конституції України закріплено рівність конституційних прав і свобод громадян, встановлено, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Згідно із проектом Закону про внесення змін до Кодексу законів про працю України (щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації із правом Європейського Союзу) [3], ст. 21 Кодексу законів про працю України (Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375) пропонується викласти в такій редакції: «Забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їхніх прав, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання». Тобто,

указані зміни до Кодексу законів про працю України кореспондують із положеннями ст. 24 Конституції України, фактично дають розширене їх тлумачення в контексті трудових правовідносин.

За результатами першого розгляду, указаний Законопроект не набрав достатньої кількості голосів, оскільки чимало депутатів відмовлялись віддавати свої голоси за нібито «легалізацію та пропаганду» в Україні нетрадиційної орієнтації. Однак поправку до Кодексу законів про працю України народними депутатами під тиском громадськості було прийнято з другої спроби, підписано Президентом України 23 листопада 2015 р.

Питання щодо проблем конституційного закріплення соматичних прав не раз порушувалися вченими-конституціоналістами. За словами основоположника теорії соматичних прав професора В.І. Крусса, «природа соматичних прав надзвичайно своєрідна: тут людина не тільки претендує на радикальну зміну первородної тілесної цілісності, а також висуває певні претензії суспільству» [7, с. 47].

Важливо те, що правовий захист соматичних прав людини викликає протест не окремих людей (що загалом нормально для демократичного суспільства), а групи держав, релігійних общин і прошарків населення в прогресивних демократичних державах. І це проблема, оскільки питання європоцентризму в контексті єдиного стандарту захисту прав людини й так досить болюче. Соматичні права людини стосуються дуже специфічної, тонкої й навіть інтимної сфери, у доцільності правової регламентації якої сумніваються навіть найпрогресивніші вчені.

З одного боку, є поривання дозволити людині робити будь-що зі своїм життям, тілом і здоров'ям, адже це її відповідальність. Однак серед соматичних прав людини ми можемо побачити кілька категорій:

- є позитивними для людини й суспільства: сприяють фізичному та духовному розвитку окремого індивіда;
- дискусійні питання, які можливо залишити на розсуд і під відповідальність самої людини: можуть шкодити персонально людині, але не суспільству загалом;
- явно асоціальні права, які ставлять під загрозу життя людини та інтереси суспільства загалом.

Варто враховувати, що правовідносини не є єдиним видом суспільних відносин, а тому не обов'язково застосовувати право як соціальний регулятор для всіх відносин, які пов'язані з біологічного природою людини та процесом користування людини своїм тілом.

Загалом поява нового покоління прав людини – соматичних прав – є об'єктивним фактом. Відповідно, і потреба в подальшому теоретичному дослідженні цього покоління прав вимагає розробки не лише наукового, а й спільного нормативного рішення, а також подальшого усвідомлення, які конкретно категорії прав людини формують це нове покоління прав. Беручи до уваги ту обставину, що четверте покоління прав людини ґрунтується на незалежному й альтернативному виборі форми правомірної поведінки та пов'язане з визначенням автономії особи, більшість держав у межах власного законодавства надали дозвіл на укладення одностатевих шлюбів, клонування людини, евтаназію, різноманітні маніпуляції з ембріонами. Однак заохочення до подальшого розвитку соматичних прав може в майбутньому стати загрозою для існування людського роду загалом. На сьогодні як на міжнародно-правовому, так і на регіональному рівнях, зокрема на європейському – у межах Ради Європи та Європейського Союзу, існують нормативно-правові обмеження соматичних прав людини [5, с. 300]. Конституція України не є винятком із міжнародної тенденції.

Висновки. Закріплені та гарантовані Конституцією України соматичні права людини за їх широкого трактуван-

ня охоплюють фактично весь їх перелік. Зважаючи на положення ст. 21 Конституції щодо заборони як обмежувати гарантовані конституційні права, так і спонукати до активних дій щодо їх реалізації, реалізація соматичних прав залежить лише від їх суб'єкта.

Якщо формалізувати певні категорії відносин у вигляді прав, закріплюючи в Конституції України та цим визнаючи їх особливу суспільну значимість, потрібно, на нашу думку, керуватися певними критеріями.

По-перше, право розпоряджатися своїм тілом не має перечити і створювати загрозу правам інших людей.

По-друге, метою реалізації соматичних прав людини повинен бути фізичний і духовний розвиток конкретного індивіда.

По-третє, розпорядження своїм тілом не має порушувати чинні норми національного та міжнародного права. Закріплення нових прав має відбуватися в межах чинного правопорядку.

Список використаної літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141.
2. Конвенція о правах человека и биомедицине // Сайт Совета Европы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?N T=164&CM=7&DF=30/08/2013&CL=RUS>.
3. Проект Закона про внесення змін до Кодексу законів про працю України (щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації із правом Європейського Союзу) // Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57008.
4. Абашидзе А.Х. Новое поколение прав человека: соматические права человека / А.Х. Абашидзе, А.М. Солнцев // Московский журнал международного права. – 2009. – № 1 (73). – С. 69–82.
5. Глушкова С.И. Права человека в России : [учебное пособие] / С.И. Глушкова. – М. : Юрист, 2006. – 494 с.
6. Кресс В.И. Конституционный генезис современного медицинского права и проблема злоупотребления правом / В.И. Кресс // Медицинское право. – 2010. – № 5. – С. 34–51.
7. Кресс В.И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы / В.И. Кресс // Государство и право. – 2002. – № 7. – С. 46–53.
8. Ксьондзик К.В. Поняття соматичних та репродуктивних прав людини та їх місце в механізмі міжнародно-правового захисту прав людини / К.В. Ксьондзик // Український часопис міжнародного права. – 2015. – № 1. – С. 135–141.
9. Лаврик М.А. К теории соматических прав человека / М.А. Лаврик // Сибирский юридический вестник. – 2005. – № 3. – С. 23–33.
10. Мушак Н.Б. Концептуальні підходи до класифікації прав людини в умовах глобалізаційних процесів / Н.Б. Мушак // Часопис Київського університету права. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_2/298.pdf.
11. Сланов О.Т. Становление социологической концепции соматических прав и ее влияние на либерализацию российского законодательства, регулирующего оказание возмездных услуг сексуального характера / О.Т. Сланов // Политика и общество: Научный гуманитарный журнал. – 2008. – № 6. – С. 59–63.
12. Старовойтова О.Э. Юридический механизм реализации и защиты соматических прав человека и гражданина в Российской Федерации: историко-правовой и теоретический анализ : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.Э. Старовойтова. – СПб., 2006. – 453 с.